

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ У РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

Н. М. Прокопенко, аспірант,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна.
E-mail: access15@rambler.ru

У статті описано функції різних типів безсполучникових складних речень, що використовує у створенні художньо-образної системи роману «Диво» Павло Загребельний. Визначено, що безсполучникові конструкції приховують у собі великі виражальні можливості: за допомогою інтонаційно-сміслових зв'язків між частинами безсполучникового складного речення автор передає ідейний задум твору.

Ключові слова: *безсполучникове складне речення, структурно-семантичний тип, предикативна частина, багатокomпонентність.*

В українській мовознавчій науці існують різні підходи до класифікації складних безсполучникових речень.

У слов'янській лінгвістиці мовознавці (М. В. Ломоносов, О. Х. Востоков, М. І. Греч) вважали безсполучникові складні одиниці як утворення з опущеними сполучниками і не виділяли їх в окремий тип. І лише у синтаксичних дослідженнях ХХ століття складні безсполучникові речення стали виділяти як самостійний структурно-семантичний тип.

У сучасному українському мовознавстві закріпилася структурно-семантична класифікація складних речень, і за формально-синтаксичною структурою й семантикою складні речення розподіляють на три основні типи: складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові.

І. К. Білодід виділяє два види безсполучникових складних речень: конструкції з однотипними частинами і конструкції з різнотипними частинами. Мовознавець зауважує, що безсполучникові речення з однотипними частинами виявляють «у своїх структурах координативні зв'язки трьох різновидів: єднальні, зіставні й зіставно-протиставні» [1, с. 415]. Мовознавець описує ознаки цих речень: замкнутість/незамкнутість структури, інтонаційне оформлення і сферу вживання. До групи безсполучникових конструкцій з різнотипними частинами автор відносить структури з семантичними відношеннями причиново-наслідкового, умовного, умовно-часового і пояснювального характеру. Діалектичний характер причиново-наслідкової залежності зумовлює «загальну структурну ознаку безсполучникових речень цих відношень: переважно вони здатні до транспозиції складових компонентів» [1, с. 417].

І. Р. Вихованець стверджує, що поділ на три типи здійснено не на одній логічній площині, зокрема, «безсполучникові складні речення мають протиставлятися не складносурядним і складнопідрядним, а сполучниковим складним реченням у їх сукупності» [2, с. 292]. Дослідник вирізняє складні безсполучникові речення за семантичними класами: зіставні, протиставні, часові, причинові, наслідкові, умовні, пояснювальні.

С. І. Дорошенко всі безсполучникові конструкції поділяє на 2 групи: не співвідносні з жодним з видів сполучникових утворень та співвідносні зі складносурядним або складнопідрядним реченням [3].

Мовознавець робить висновок, що відсутність сполучників, подовжена пауза між складовими частинами в поєднанні зі своєю інтонацією надають безсполучниковому складному реченню експресивного відтінку, динаміки, не властивих сполучниковим реченням [4, с. 98].

Поряд із класифікацією безсполучникових складних речень за характером інтонації в науковій думці ширше використовується класифікація цих складних синтаксичних утворень за характером відношень між їхніми предикативними частинами. За цим принципом М. Я. Плющ розрізняє дві групи безсполучникових складних речень:

1) з однотипними частинами, серед яких виділяють речення з перелічувальними відношеннями (одночасність та послідовність перелічувальних дій, явищ) та речення із зіставно-протиставними відношеннями;

2) з різнотипними частинами, які виражають різні типи відношень (з'ясувально-об'єктні, часові, причинові, умовні, наслідкові та ін.) [5, с. 373-378].

При подальшому викладі матеріалу ми будемо дотримуватися саме цієї класифікації.

Обрання складних безсполучникових речень з роману Павла Загребельного «Диво» предметом нашого розгляду викликано тим, що в сучасній лінгвістиці малодослідженим залишається питання їх використання як стилістичного засобу в художніх прозових творах.

Мета нашого дослідження – з'ясувати поширеність видів безсполучникових складних речень як елементів художньо-образної системи в історичному романі Павла Загребельного «Диво», визначити функції безсполучникових складних речень як стилістичного засобу у творі письменника. Для аналізу нами було відібрано (довільна вибірка) 19 безсполучникових складних речень з роману.

Художній текст являє собою організовану певним чином систему, що характеризується наявністю елементів комунікації, специфічністю їхнього набору й особливою структурою відношень між ними. Найбільша специфіка властива синтаксичному рівню тексту. Складні безсполучникові речення беруть участь у формуванні тексту, в оформленні його композиції, вони мають найбільші можливості для створення виразності, особливо якщо між їх частинами існують чіткі логічні відношення, які звично виражаються за допомогою сполучників, підрядних або деяких сурядних. Відсутність сполучника, який би визначив чітко тип цих відношень, з однієї сторони, посилює інтонацію, тому що нею компенсується, а з іншого – залишає простір для уяви читача, який ніби стає співавтором тексту, домислюючи чітке граматичне оформлення речення, яке могло б бути [6, с. 37].

Як зазначає С. І. Дорошенко, у художньому стилі об'єктивна реальність подається через суб'єктивне сприйняття і відтворення митцем. У цьому своєрідність художнього стилю, в якому діють специфічні приписи художньої літератури як жанру мистецтва. Вони вимагають використовувати кожен мовну одиницю як елемент створення образу. У задоволенні цих вимог мовні елементи всіх рівнів стають виразниками художності. Сильове призначення речення як мовної одиниці – функціонувати в художньо-образній системі, в якій стилістичне й естетичне виступають як тотожні категорії [4, с. 120].

На думку автора, складні безсполучникові речення емоційніші, інтонаційно багатші, ніж складносурядні й складнопідрядні. Тому вони частіше вживаються в розмовному та художньому стилях, ніж у науковому й діловому.

У складних безсполучникових реченнях важливу роль відіграє інтонація – саме завдяки їй передаються різні відтінки зв'язку між окремими частинами складного речення.

Відтворення образності в романі Павла Загребельного «Диво» характеризується активним залученням безсполучникових складних речень до створення стилістичних фігур при зображенні подій, переживань героїв. За допомогою безсполучникового складного речення з однотипними частинами, предикативні частини якого виражають одночасність перелічувальних дій та явищ, яскраво передано схвильованість одного з героїв:

А Ярослав не виходив з темнощів, стояв там дивно збайдужілий, не хотілося йому ні до вогню, ні до їдва та питва, ні навіть до дівчини, щемка спустошеність

настала в його серці, відворотне відчуття непотрібності, нищчості навалилося на нього... [7, с. 119].

Самостійність предикативних одиниць у складній безсполучниковій конструкції виразно постає в тих випадках, коли вони виражають однотипні відношення, але розрізняються суб'єктами, які формують зміст кожної з них. Це спостерігається в реченнях з однотипними частинами з перелічувальними відношеннями. Художність таких речень, які часто зустрічаються в романі, незважаючи на їх багатокomпонентність, визначається здатністю малювати широку картину природи, явища об'єктивної дійсності і реакцію людей на їх прояви.

І Сивоок теж мав бігти, розбуджений кимось чи прокинувшись сам, він штовхнув важкі надвірні двері, тривожний холод різонув йому обличчя, він побачив людей, всі бігли в напрямку до пильованої ведмедем брами, діти ще десь спали, тут були тільки жінки, багато жінок, але й чоловіків... [7, с. 85].

Були в нього християни, були визнаві бога Єгови, були мусульмани, найбільше ж було таких, як Сивоок, – поганнів, кожен пильнував своїх богів, отримувався своєї віри, ніхто нікому не ставав на заваді, ніхто нікого не змушував до послуху, до прийняття своєї віри [7, с. 123].

Вдарило сонце, протряхали шляхи й стежки, з'явилися коло новгородських вимолів перші купецькі судна, роз'їхалися в усі кінці Ярославів нарочиті люди, Київ мовчав погрозливо, не було чуток і від Коснятина, дурне то було в такий час відсилати від себе посадника... [7, с. 184].

У цих реченнях багатокomпонентна безсполучниковість ускладнена однорідними членами речення, відокремленими зворотами, завдяки чому вся синтаксична конструкція набуває стилістичної вагомості. Незважаючи на багатокomпонентність і безсполучниковість, на наявність зворотів, однорідних членів, залежних конструкцій, відсутність підрядності, зміст таких речень цілком зрозумілий, не обтяжливий, що вказує на здатність безсполучникових утворень формувати легкий для сприйняття текст.

Лаконічно, логічно вмотивовано побудовані речення з однотипними частинами із зіставно-протиставними відношеннями, вони мають ще й повчальний характер, як-от:

Безсмысленість властива тварям, людина ж без розуму – немислима [7, с. 175].

Не ти її вознесеш – вона тебе [7, с. 321].

Нерідко письменник вдається до використання складних безсполучникових конструкцій з однотипними частинами із зіставно-протиставними відношеннями, які до того ж підсилюють одна одну:

Грецькі боги не вродливі – вони зжіночені, солодкаві.

Князь ніколи не просить – він бере.

Отже, відсутність сполучників, подовжена пауза між складовими частинами в поєднанні зі своєрідною інтонацією надають реченням з однотипними частинами експресивного відтінку, динаміки.

У творі спостерігаємо використання речень безсполучникового типу з експресивним наповненням. Такими є речення з різнотипними частинами, які виражають з'ясувально-об'єктні відношення, на зразок:

Візьми таке, князю: кожна рослина має свою квітку, не схожу на інших [7, с. 321].

Широко використовує Павло Загребельний аналогічний тип речень, у яких основу структури визначає слово препозитивної частини – предикат своєрідного лексичного наповнення. Значеннева ознака цієї лексеми – вираження дії, що підводить до сприймання інформації, висловленої в постпозитивному компоненті:

Ще раз повторюю: дбаю за вас, професор Отава [7, с. 166].

Повірте мені: ми й самі змогли б провести всі необхідні роботи [7, с. 166].

Тобто, в аналізованих реченнях виразно проступає їх уснорозмовний характер.

Як етимологічно пов'язані з усним мовленням елементи безсполучникові складні речення стають органічними в мовленні персонажів твору. Усне спілкування, як відомо, будується на коротких фразах, припускає еліпсиси, безсполучниковість. Відтворений у прямій мові динамізм усного мовлення забезпечує правдивість у змалюванні дійових осіб. Він дає себе відчутти в зіставленні з різноструктурними будовами простих і складних речень, ужитими в цьому ж контексті. Наприклад, у монолозі «Художників не навчають, – сміливо мовив Сивоок, – їх приборкують. Отак, як диких коней-тарпанів. Не вчиш же їх бігати: вмюють від народження. А чим більше приборкаєш, тим гіршим, повільнішим стане їхній біг. Краса в ньому вмере, розкованість зникне разом з дикою сваволею. Отак і художник» [7, с. 271] майстерно вжиті деякі синтаксичні засоби розмовного стилю, серед яких помітну роль відіграють безсполучникові складні утворення з однотипними та різнотипними частинами. Вони логічно вплетені в мовлення героя, формують його роздуми.

Експресія притаманна реченням з різнотипними частинами, які виражають умовно-наслідкові відношення, побудованим на синтаксично непоширених або малоускладнених предикативних частинах, як-от:

Не хочеш ставити в Києві – поставимо десь в іншому місці [7, с. 285].

Був би той собі й далі непомітним антропосом, не вирізнявся б з-поміж ромейських майстрів, не пхався б з своїми вигадками, – нікому б до нього не було діла [7, с. 282].

Не дай народові розбагатіти – матимеш отару слухняних овець, сліпих у своїй покірливості [7, с. 327].

Зображувально-художня функція таких безсполучникових складних речень з умовно-наслідковими відношеннями підвищує емоційне сприйняття читачем прочитаного, що й визначає специфіку художнього стилю.

Особливо відчутно експресивність у зображенні переживань у реченнях з умовно-наслідковими відношеннями, на зразок:

Не втримала душі дитячої – плачу разом з тобою, моя укохана княгине і жоно... [7, с. 306].

Нерідко зустрічаються в тексті роману багатокomпонентні складні безсполучникові речення з однотипними та різнотипними частинами, наприклад:

Йшла остання весна, мали ще літо для довершення своїх робіт – князь заповідав після повернення з Новгороду освячення храму, йому залежало передовсім на якнайшвидішій відкритті церкви, пов'язував, мабуть, з цим якісь свої заміри, але про те знати належало самому князеві – на долю майстрів випадало лиш одне: поквп [7, с. 323-324].

Складні безсполучникові речення з перелічувальними однорідними членами в першій частині та з останньою частиною, що виражає причинно-наслідкові відношення, використовуються як засіб для змалювання основного персонажа роману Павла Загребельного «Диво» – Софії Київської. Автор, наприклад, в описі короткої передісторії церкви вдається до такої побудови речення, щоб надати в цілому експресивності та вагомості сказаному. Це таке речення:

Передречена пророками, заснована патріархами, прикрашена апостолами, зміцнена мучениками, – бог серед неї, вона не похитнеться [7, с. 295].

Як засвідчують дібрані приклади з роману Павла Загребельного «Диво», однією зі стильових ознак і стилістичних рис художнього різновиду української мови є використання різних видів і підвидів безсполучникових складних структур. Їхні стилістичні властивості не тільки в правдивій передачі мовлення персонажів – однієї з вимог художнього змалювання дійсності. Вони використовуються і в авторській мові, і як елементи, що передають інформацію, і як стилістичні засоби образності.

Це пояснюється тим, що розлоге змалювання подій у прозовому творі вимагає використання різноманітних стилістичних засобів у синтаксичній організації тексту. Зокрема широко використовуються речення зі смисловими причиновими, наслідковими, з'ясувально-об'єктними відношеннями між предикативними

частинами, а також конструкції з прямою мовою, структура яких відзначається внутрішньою компактністю, зібраністю, що надає змісту відчутної експресії.

Успішному використанню безсполучникових складних речень у цій функції сприяють стилістичні властивості, зумовлені невживаністю граматичного показника зв'язку предикативних частин – сполучника. Його відсутність надає висловленню напруги, експресивності в зображенні описів природи, життєвих подій, переданні людських відчуттів, переживань.

У цілому безсполучникові складні конструкції характеризуються більшою, ніж в інших складних конструкціях, здатністю об'єднувати окремі самостійні повідомлення. Це, у свою чергу, пояснюється більшими можливостями збереження ними автономних частин, що не піддаються дії скріплення за допомогою сполучників. Тому в безсполучникових конструкціях широко представлене внутрішньофразове членування на окремі контекстуально значущі речення, що необхідно враховувати, аналізуючи взаємодію речень з метою формування текстових побудов. Як і в інших подібних випадках, це дає змогу виявляти реальну картину утворення системно-структурної єдності тексту.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведені спостереження і аналіз синтаксичної структури речень роману «Диво» доводять, що Павло Загребельний послуговується різними видами і підвидами безсполучниково поєднаних предикативних частин як стилістичними засобами у створенні тексту художнього твору. Як бачимо, розлоге змалювання подій у прозовому творі передбачає використання різноманітних стилістичних засобів.

Нами з'ясовано, що безсполучникові складні речення у творі письменника виконують такі функції:

- відсутність сполучників, подовжена пауза між складовими частинами в поєднанні зі своєрідною інтонацією надають реченням з однотипними частинами експресивного відтінку, динаміки;

- лаконічно, логічно вмотивовано побудовані речення з однотипними частинами із зіставно-протиставними відношеннями мають повчальний характер;

- відтворюваний у прямій мові динамізм усного мовлення забезпечує правдивість у змалюванні дійових осіб, структура таких речень відзначається внутрішньою компактністю, зібраністю, що надає змісту відчутної експресії;

- зображувально-художня функція безсполучникових складних речень з умовно-наслідковими відношеннями підвищує емоційне сприйняття читачем прочитаного, що й визначає специфіку художнього стилю;

- складні безсполучникові речення в романі здатні об'єднувати окремі самостійні повідомлення, що дає змогу виявляти реальну картину утворення системно-структурної єдності тексту;

- відсутність сполучника надає висловленню напруги, експресивності в зображенні описів природи, життєвих подій, переданні людських відчуттів, переживань;

- складні безсполучникові речення здатні малювати широку картину природи, явища об'єктивної дійсності і реакцію людей на їх прояви;

- складні безсполучникові речення підсилюють важливість ідейного задуму твору, використовуються і в авторській мові, і як елементи, що передають інформацію, і як стилістичні засоби образності;

- зміст багатокomпонентних безсполучникових утворень з ускладненими предикативними частинами цілком зрозумілий, не обтяжливий, такі речення формують легкий для сприйняття текст;

- виразно проступає уснорозмовний характер таких речень.

У цій розвідці зроблена лише спроба проаналізувати функціонування різних типів безсполучникових складних речень як елементів художньо-образної системи роману

Павла Загребельного «Диво». У подальшому плануємо досліджувати інші типи складних конструкцій в історичній прозі автора.

PECULIARITIES OF THE USE OF THE ASYNDETIK COMPLEX SENTENCES IN THE NOVEL "DYVO" BY PAVLO ZAGREBELNYI

N. Prokopenko

The article includes the description of different types of asyndetic complex sentences, used by Pavlo Zagrebelyi in creating artistic imagery of the novel "Dyvo". It is stated, that asyndetic constructions comprise great expressive possibilities: the author imparts the idea of the novel with the help of intonation and semantic connections between the parts of an asyndetic complex sentence.

Key words: *asyndetic complex sentence, structural-semantic type, predicative part, multicomponent.*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ БЕССОЮЗНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РОМАНЕ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

Н. Н. Прокопенко

В статье описаны функции разных типов бессоюзных сложных предложений, которые использует в создании художественно-образной системы романа «Диво» Павло Загребельный. Определено, что бессоюзные конструкции таят в себе большие выразительные возможности: с помощью интонационно-смысловых связей между частями бессоюзного сложного предложения автор передает идейный замысел произведения.

Ключевые слова: *бессоюзное сложное предложение, структурно-семантический тип, предикативная часть, многокомпонентность.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 512 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис: підручник для студ. філол. фак. вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 348 с.
3. Дорошенко С. І. Співвідносність безсполучникових і сполучникових речень / С. І. Дорошенко // Мовознавство. – 1980. – С. 21-25.
4. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Х. : ХДП ім. Г. С. Сковороди, 1980. – 152 с.
5. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
6. Мельник Тамара. Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу [Електронний ресурс] : посібник для студентів-філологів / Тамара Мельник. – Севастополь, 2005. – 87 с. – Режим доступу : http://kafukrfil.ucoz.ru/load/elektronni_pidruchniki/literatura_ta_literaturoznavstvo/melnik_t_obraznist_khudozhnogo_tekstu_cherez_prizmu_lingvistichnogo_analizu/12-1-0-64.
7. Загребельний П. Диво: Роман [Електронний ресурс] / П. Загребельний. – 332 с. - Режим доступу : www.ukrclassic.com.ua

Надійшла до редакції 31 жовтня 2014 р.